

4. Шевченко Г.П. Взаимодействие искусств в эстетическом воспитании и развитии подростков : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика и история педагогики” / Галина Павловна Шевченко. – Ворошиловград : Ворошиловградский гос. пед. ин-т им. Т.Г. Шевченко, 1986. – 347 с.

5. Шерудило Т.М. Естетичний потенціал загальноосвітньої школи в сучасних умовах / Т.М. Шерудило // Управління школою. – 2004. – № 5. – С. 13–14.

УМРИХІНА О.С.

СПІЛКУВАННЯ З МИСТЕЦТВОМ ЯК ЗАСІБ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ

Стратегія розвитку мистецької освіти, внесення інноваційних перетворень до її змісту й технологій має ґрунтуватись на міцному фундаменті духовного збагачення учнів. Проблема ця важлива й багатовимірна, її складність і своєрідність зумовлені необхідністю поєднання завдань формування духовного спрямування навчання з удосконаленням мистецько-технологічних шляхів її реалізації.

Розгляд проблеми духовного розвитку школярів попри широке та ґрунтовне висвітлення в літературі (І. Зязюн, О. Олексюк, Т. Танько та ін.) лишає простір для подальшої її розробки. Актуальність наступних досліджень у галузі мистецької світи, спрямування її на розвиток художньої культури учнів зумовлено цілою низкою причин, а саме: багатогранність проблем, яка виникає на перетині різних галузей наукового знання: культурологічного, педагогічного, естетичного, мистецького – і потребує розстановки нових акцентів відповідно до сучасних досягнень у кожній науці; гостроту звучання проблеми формування духовної культури особистості в наш час зумовлено соціальними умовами; ринкові відносини роблять нас свідками того, як девальвуються духовні цінності, як меркантильність у багатьох людей переважає над духовністю, як споживацькі настрої затуляють бажання пізнавати, діяти, творити.

Вектор пошуків методологічних засад духовного розвитку в сучасній загальноосвітній школі, на наш погляд, необхідно спрямувати, насамперед, у сферу поглиблення його духовно-творчих орієнтацій. Людина досягає сенс творів мистецтва не тільки в межах набутого суто художнього досвіду, а й у широкому полі життєвих цінностей і смислів, загального світовідчуття, світобачення, світорозуміння. Багатогранні образи мистецтва потребують для свого розуміння духовної рефлексії й водночас сприяють її виникненню; лише унікальний, неповторний духовний світ особистості задає “тон” індивідуальному художньому сприйманню, інтерпретації, творчості.

Чи використовується повноцінно духовно-творчий потенціал мистецтва в сучасній школі? За яких умов естетична сутність творів мистецтва проникає у свідомість учня, чи торкається вона струн його душі, виклика-

ючи катарсис, лише в перебігу якого, як переконливо обґрунтував Л. Виготський, відбувається “привласнення” особистістю художніх цінностей, і яким чином останні сприяють ефективному формуванню естетичної культури, світоглядних орієнтацій, духовності?

Обґрунтування методологічних засад розвитку й виховання особистості засобами мистецтва традиційно здійснювалося на перетину філософії (етики, естетики та культурології), мистецтвознавства, психології й педагогіки. Сьогодні методологічні пошуки в галузі художньої освіти та виховання збагачуються здобутками новосформованих галузей науки: герменевтики, аксіології (теорії цінностей), акмеології (теорії досягнення вершин індивідуального розвитку), синергетики (теорії систем, що саморозвиваються) тощо. Методологічно значущі теоретичні, зокрема термінологічно-понятійні, ініціативи сучасних розгалужень наукового знання стимулюють пошуки міждисциплінарних зв'язків, створюють інноваційний та теоретичний контекст.

У фундаментальних філософських працях (М. Бахтін, В. Біблер, Є. Бистрицький, А. Буров, Ю. Давидов, А. Зись, В. Іванов, М. Каган, Б. Кримський, О. Лосєв, Ю. Лотман, М. Мамардашвілі, Л. Столович та ін.) викладено різні підходи до класифікації функцій художньої культури. Узагальнюючи теоретичні здобутки, що відображають філософську множинність поглядів щодо функціонування мистецтва в соціумі, можна перерахувати такі основні функції: естетична, інформативно-пізнавальна, світоглядно-виховна, духовно-творча, аксіологічна, евристична, соціально-орієнтаційна, комунікативна, регулятивна, сугестивна, гедоністична, релаксаційно-терапевтична, компенсаторна, катарсису, есканізму тощо.

На відміну від традиційного домінування інформативно-пізнавальної функції, виділяємо в поліфункціональному феномені духовно-творчу функцію, яка тісно пов'язана зі світоглядно-виховною.

Під духовністю розуміється особливий вимір людського буття, який виявляється в процесі реального самовизнання та самовизначення в навколишньому світі, який передбачає формування цілісного універсуму внутрішнього життя. За умов домінування світоглядної парадигми, спрямованої на духовну творчість особистості, освітньо-виховна роль мистецтва значно зростає, набуває цілісності, концептуальної єдності.

Категоріальний апарат гуманітарного знання щодо сутності духовної культури особистості на сьогодні відзначається певною розмитістю. Різні автори по-різному тлумачать це поняття. Так, під духовністю розуміють специфічну людську рису, що “виявляється в багатстві духовного світу особи, її ерудиції, розвинутих інтелектуальних і емоційних запитах, моральності” [1, с. 48], у наукових працях О. Рудницької [6] подано визначення духовної культури як властивості душі, коли моральні й інтелектуальні властивості превалюють над матеріальними, побутовими, що виявляється в прагненні людини сіяти розумне, добре, вічне. У будь-якому разі суть ду-

ховності стикається з визнанням переваги інтелектуальних і моральних потреб над матеріальними, побутовими.

Духовна культура особистості – поняття динамічне й широке. Любов і ненависть, вірність і зрада, шляхетність і підступність, толерантність і мстивість, воля і рабське приниження – високі слова, що характеризують наявність чи відсутність духовної культури.

У теорії та практиці сучасної митецької освіти спостерігається певний розрив між потребою розвитку духовної культури вихованців і відсутністю необхідної спрямованості навчання, яка б орієнтувала на досягнення цієї мети.

Духовний розвиток особистості – одне з найважливіших завдань сучасної освіти, вирішенню якого в системі загальної середньої освіти мають сприяти предмети художньо-естетичного циклу. Зміст предметів художньо-естетичного циклу розкриває учням розмаїття жанрів і стилів українського та світового мистецтва, світових культуротворчих процесів, особливості культурних регіонів світу, основи естетичних знань, які сприяють духовному розвитку учня.

Досягнення внутрішньої єдності митецької педагогіки відбувається шляхом акцентування духовних важелів осягнення мистецтва й систематичним спрямуванням учнів до вдосконалення митецької практики. Педагог, з одного боку, має опікуватись завданнями піднесення рівня духовної свідомості учнів, уникаючи зайвої патетики й марнослів'я, а з іншого – різнобічного розвитку їх здатності до адекватного сприйняття творів мистецтва. Важливо навчити учнів мислити категоріями загальнолюдської проблематики в контексті глибокого сприйняття змісту й форми художніх образів.

Відповідно до визначеної вище структури духовної культури розглянемо провідні напрями формування.

Одним з провідних чинників реалізації педагогічної позиції, що передбачає оволодіння системою духовних цінностей у контексті митецького навчання учнів, виступає посилена увага до досягнення естетичного досконалого, тобто такого творення митецької реальності, яке б опосередковувалось конкретно-почуттєвими уявленнями особистості про прогресивний розвиток історії, про гуманістичні цінності, про прекрасне в мистецтві. У процесі навчання мистецтва такі уявлення відіграють роль образного програмно-цільового узагальнення довшеного рівня розвитку мистецтва, відповідають нормативно-ідеальним уявленням особистості про художні явища. Прагнення до досконалого в усіх сферах навчального життя, у досягненні митецької мети має стати освітнім пріоритетом, мотиваційною спонукою, що сприяє піднесенню рівня духовного збагачення особистості, водночас лишаючи простір для глибокого осягнення мистецтва як високого здобутку людського мислення й переживання. Вибір навчального митецького матеріалу, його усвідомлення, осмислення, переживання та виконання в педагогічному процесі мають бути пройняті прагненням до есте-

тично довершеного. Прагнення до естетичного ідеалу, до прекрасного в мистецтві – авангардна ланка формування духовної культури особистості в процесі мистецької підготовки, магістральний напрям мистецького навчання. Посилення регуляційних функцій естетичного ідеалу в сприйманні й виконанні художніх образів – стрижневий компонент формування духовної культури в процесі засвоєння мистецьких дисциплін на уроках курсу “Художня культура”.

Важливий напрям духовного розвитку учнів на уроках художньої культури – орієнтація мистецького сприймання в річище гуманістичних підходів. Необхідно, щоб у процесі вивчення художніх творів учні вміли відчувати й визначити духовні завдання, які ставив перед собою автор, щоб досконалість мистецького твору (витонченість колористики, віртуозна довершеність, краса композиції тощо) сприймалися як вираження його глибокого змісту. Так, за життєподібністю портретою творчості великого Рембранда важливо відчувати велич його роздумів над вічними філософськими проблемами, над коловоротом світових перетворень, над енергією Всесвіту, що воскресає. За естетичною сутністю контрасту в музиці Л.В. Бетховена – незламність його духу й постійне прагнення до боротьби за правду. За фольклорною основою багатьох фортепіанних творів М. Лисенка – бажання композитора відстояти дух національної гордості. Загалом принциповим є спрямування навчального процесу на уроках художньої культури на те, щоб сприймання зовнішніх ознак краси художнього твору в свідомості учнів поєднувалось з дешифровкою його гуманістичних основ.

Піклування про розвиток духовної культури не може оминати систематичне й послідовне розширення мистецької компетентності учнів, яка виростає на ґрунті єдності їх знань і естетичних переживань. Говорячи про збагачення мистецької компетентності, слід наголосити на нерозривному зв'язку між розширенням мистецької обізнаності й розвитком емоційної культури особистості. Не можна уявити собі абстрагованого знання у сфері мистецького пізнання. Знати мистецтво в розмаїтті його жанрів і стилів означає мати великий запас естетичних вражень, широкий досвід інтелектуально-емоційного усвідомлення образного змісту творів, володіти різнобарвною палітрою здатності до художніх роздумів і почуттів.

В умовах сучасності особливого значення набуває активізація критично-оцінного ставлення до засвоєння художнього матеріалу. Слепа віра в авторитет і догму призводить до гальмування процесів вільного розвитку особистості в мистецтві. Духовна культура не може плідно розвиватися поза свободою й плюралізмом художніх поглядів, поза вільним виявленням думки стосовно мистецьких цінностей, актуалізації власного ставлення учнів до тих чи інших мистецьких явищ. Догматичні сентенції щодо оцінювання художніх напрямів, мистецьких стилів і окремих творів мають поступитись місцем критичному осмисленню, впровадженню багатограних вимірів оцінювання естетичних закономірностей у процес навчання.

Активізація вільного судження учнів і студентів щодо мистецьких явищ – педагогічний засіб, який ще, на жаль, не став звичним і поширеним у навчально-виховному процесі. Натомість подекуди превалюють безапеляційність викладацьких сентенцій, авторитарність рекомендацій щодо художньої діяльності, нав'язування виконавських тлумачень. Спонування учнів до самостійної оцінки мистецьких явищ набуває особливого значення на сучасному етапі, у період надто стрімкого розвитку мистецтва, розширення його жанрового розмаїття, засобів виразності, змістово-образного тлумачення дійсності. Зміна уявлень щодо мистецької “норми” вимагає від усіх, причетних до мистецької діяльності, активації здатності до самостійних суджень і міркувань. Було б неправомірним зосередити навчальний процес виключно на активізації критичного судження вихованців. Треба знаходити міру в партнерських відносинах між учителем і учнем, віднаходити оптимальне співвідношення між оцінками діями викладачів і учнів, налагоджувати процеси обміну думками.

Масова шкільна практика продовжує залишатися в полоні наївно-реалістичних ідеологій, які спрощено трактують шлях відображення дійсності в художніх образах і використання цінностей мистецтва в навчально-виховному процесі як суто “передачу” учням певної адаптованої до віку інформації (переважно мистецтвознавчої), яку вони мають засвоїти, набуваючи необхідних знань, та включення в практичну художню діяльність з метою оволодіння певними елементарними вміннями. Абсолютизуються раціонально-логічні форми навчання мистецтва, споріднені з тими, які характерні для негуманітарного знання, і недооцінюються інтуїтивні, емоційно-образні шляхи осягнення істини, які належать до сфери духовно-душевних здібностей і потреб людини.

Мистецтво має стати відкритою образною моделлю входження в світ, і не лише завдяки його пізнанню, а й індивідуальному “переживанню” і “проживанню”, унаслідок чого посилюється духовно-енергійний потенціал і активізується духовно-рефлексивна творчість особистості. У внутрішньому духовному середовищі учень, що сприймає твір, “вичерпує” ціннісний смисл художнього образу та створює власний образ-концепт.

Важливим для педагогіки в цілому й педагогіки мистецтва зокрема є висновок сучасних психологів про те, що “наслідування” і “творчість” не антиподи, а діалектично пов'язані явища (Г. Артшуллер, В. Просецький та ін.). У художній діяльності дитини (малювання і ліплення, музичному сприйманні, виконавстві і творчості, театральній грі тощо) взагалі важко відрізнити “чисте копіювання” від “справжньої творчості”, адже продукти її пам'яті й уяви тісно переплетені. Додаткові психологічні бар'єри на шляху до творчості у сфері мистецтва, як це не дивно, створює школа, обмежуючи щонайперше коло спілкування “з приводу мистецтва” в перебігу художньо-педагогічного діалогу та полілогу (когнітивно-комунікативні бар'єри), нав'язуючи стереотипи художнього мислення й провокуючи знижену самооцінку та невпевненість у власних здібностях і можливостях

під час навчання, яке не залишає простору для самореалізації (соціально-педагогічні бар'єри). Щоб знайти існуючі бар'єри, поряд з оновленням змісту художньої освіти необхідно змінити педагогічні технології виховання мистецтвом з авторитарно-інформативних на суб'єкт-субектні, особистісно-розвивальні, рефлексивні, діалогічні, катарсичні, емпантійні та ін.

Враховуючи вищезазначені тенденції, а також існуючі культуротворчі процеси, українські вчені шукають нових підходів до розробки мистецької освіти. Вони наголошують, що школа XXI ст. повинна стати центром полікультурного виховання, духовного самовизначення й самореалізації особистості. У ній необхідно створити сприятливі умови для оволодіння кожною дитиною базовою художньою культурою, основу якої становлять художні цінності українського народу й найдосконаліші твори світового мистецтва. Специфіка такого навчання полягає в органічній єдності регіонального та світового компонентів з пріоритетом на національну спрямованість, цілісність і безперервність, комплексність та варіативність упродовження мистецтва в навчально-виховний процес.

Однією із центральних ідей нового культурно-освітнього підходу є перехід від знаннево-центричного до емоційно-практичного досвіду. Образи художньої культури мають засвоюватися учнями як особисті життєві проекти. Об'єднуючись у цілісні комплекси, вони сприяють утворенню моральних якостей і ціннісних орієнтацій, які розвиваються в гармонії з духовною культурою.

Особливої уваги, як підкреслюють фахівці, у школах потребують питання сприйняття культурних цінностей інших народів. Адже відомо, що культурні цінності усвідомлюються лише в умовах їх взаємодії, розумінні принципів і особливостей кожної окремої культури. Реконструкція різних культур є активним ставленням, не тільки маніфестацією своїх позицій, а й урахуванням інших культурних позицій. До пріоритетних напрямів культурологічної спрямованості шкільного навчання дослідники відносять такі: розкриття проблем духовності в контексті діалогу різних культур, висвітлення досягнень української культури, її взаємозв'язків з культурними надбаннями інших народів; поглиблення діалогу між західним і східним типами культур, прищеплення шанобливого ставлення до культурних звичаїв і традицій усіх народів, активний обмін їх надбаннями; формування в учнів почуття зацікавленості мистецтвом, створення умов для їх самореалізації в різних видах творчої діяльності; тісний зв'язок шкіл із соціокультурним середовищем, залучення митців до навчально-виховного процесу для того, щоб засвоєння духовних цінностей мало не пасивно-споглядальний, а творчий характер, збагачувало внутрішній світ кожного учня.

Висновки. Оволодіння системою ціннісного ставлення до мистецтва має здійснюватися зі стимулюванням учнів до самовираження в художній діяльності. Якщо йдеться про розвиток духовної культури, необхідно піклуватись про те, щоб на основі глибокого проникнення до авторських задумів, до внутрішнього світу композиторів, художників, письменників,

режисерів спонукати учнів до знаходження особистісно значущого в мистецтві, виявлення внутрішньо притаманних особистості емоційних координат життя, заохочення до актуалізації глибинних засад власного психічного життя в мистецькій діяльності. Надання допомоги у формуванні творчих схильностей, спонукання до вираження власної індивідуальності – необхідні віхи у формуванні духовних координат мистецького становлення учнів. Забезпечення креативного підходу в мистецькому навчанні – необхідна складова розвитку духовної культури учня. Перспектива дослідження проблеми формування духовності засобами мистецтва надзвичайно багатогранна. Її провідними аспектами може стати цілий ряд питань, зокрема, забезпечення у виховному процесі взаємозв'язку таких начал, як духовне й національне, спеціально-фахове та загальнохудожнє, естетичне й релігійне, співвіднесення високого академічного та розважального й релаксаційного ефекту мистецтва.

Література

1. Войтко В.І. Психологічний словник / В.І. Войтко. – К. : Вища школа, 1982. – 215 с.
2. Гуманізація навчально-виховного процесу в загальноосвітніх школах : посібник для вчителів / [за ред. Г.О. Балла]. – К., 1998. – 254 с.
3. Мельничук С.Г. Формування естетичної культури майбутніх учителів / С.Г. Мельничук. – К., 1995. – 198 с.
4. Могильний А.В. Культура і особистість / А.В. Могильний. – К. : Вища школа, 2002. – 286 с.
5. Рудницька О.П. Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти / О.П. Рудницька. – К., 1998. – 247 с.
6. Щолокова О.П. Художньо-естетичне виховання школярів засобами світової художньої культури / О.П. Щолокова. – К., 1993. – 172 с.